

BEKIM FEHMIU

BLISTAVO
I STRAŠNO

Copyright © 2001 Fehmiu – Petrić
Copyright © 2022 ovog izdanja, LAGUNA

*Mojoj majci Dijj,
Hedije Zrza (Xërxa) – Fehmiu*

*„U ilirskoj zemlji sam se rodila,
to ne tajim, u žilama mi kola poznata
i u svetu glasovita krv, krv znamenitih
junaka, baštinika vječne slave,
koja zadanu riječ stavlja ispred vlastita
života, koja sjaj roda ljubi
iznad svega.“*

Karlo Goldoni, DALMATINKA

Sadržaj

1936.	11
Kraljevina Jugoslavija – Sarajevo.	13
1939.	15
Albanija – Skadar.	17
1941.	21
Kosovo – Prizren.	23
1942.	37
Prva zima. Žene u crnim feredžama.	39
1943.	55
Moja lepa učiteljica. Ljuljeta (Cvet života).	57
1944.	65
Neustrašivi otac. Nemci na dudu	67
1945.	93
Tata – moj učitelj u školi.	95
1948.	139
Ukrštene senke na belom zidu.	141
1950.	185
Fatamorgana... ..	187
1951.	209
Očev povratak	211

Traje 1954.	261
Iznenadna radost. Devojka koja gleda u noć.	263
1955.	277
Izdaja. „Gregori Pek“	279
P.S.	293
Fotografije.	295
Zahvalnica.	321
Biografija.	323

1936.*

U Velikoj Britaniji, posle smrti Džordža V, na presto dolazi njegov sin Edvard VIII (1894–1975).

Posle pakta iz Lokarna, Hitler počinje remilitarizaciju Rajne.

Maj. Italijanske trupe stižu do Adis-Abebe. Haile Selasije (1891–1975) napušta zemlju. Musolini proglašava imperiju. Vitorio Emanuele III dobija titulu imperatora Etiopije.

Jul. Militaristi koje predvodi Francisko Franko ustaju protiv republikanske vlade, čime počinje građanski rat u Španiji. Franka i pobunjenike podržale su i pomagale Nemačka, Italija, Portugal, a republikansku vladu Sovjetski Savez i „internacionalne brigade“ sačinjene od dobrovoljaca.

Novembar. Ruzvelt je ponovo izabran za predsednika Sjedinjenih Američkih Država za period od 1937. do 1940. godine.

U Sovjetskom Savezu počinju „staljinističke čistke“, praćene montiranim procesima, deportacijama itd.

Umire Luidi Pirandelo, rođen 1867. godine.

Federika Garsia Lorku streljaju frankisti. Poslednja njegova drama je *Dom Bernarde Albe*.

* Podaci su uzeti iz *Univerzalne hronologije (CRONOLOGIA UNIVERSALE)*, Veliki datumi iz istorije, umetnosti, nauke, tehnike – BUR – Rečnici – Ricoli (DIZONARI – RIZZOLI).

U Moskvi umire Maksim Gorki, rođen 1868. godine.

Američka spisateljica Margaret Mičel (1900–1949) objavljuje svoj jedini roman *Prohujalo s vihorom*.

Moderna vremena, film Čarlija Čaplina, ugledao svetlost dana.

Decembar. Abdicira kralj Velike Britanije Edvard VIII. Njegovo mesto zauzima njegov brat Džordž VI (1936–1952).

Bi-Bi-Si počinje svoje redovne televizijske emisije.

Na Berlinskoj olimpijadi, Džesi Owens, crnac, pobeđuje u četiri atletske discipline i dobija četiri zlatne medalje za trčanje i skok udalj.

Kraljevina Jugoslavija – Sarajevo

Majka me je rodila u košuljici, u ponedjeljak 1. juna 1936. u 6.30 po podne, u Sarajevu, u ulici Nova mahala br. 6.

Prvo sećanje – prvi doživljaj

Stojim oslonjen o krilo velike drvene kapije moje kuće.

Zimsko je predvečerje. Nebo je svetlo, prekriveno sivim oblacima.

Bela noć. Mi živimo u kući kod Zumbul česme, blizu samog vrha strme ulice, koja je pokrivena utabanim snegom. Po njoj se sredini pruža dugačka bleštava traka, sve do u daljinu, gde se završava na malom trgu.

ČUUVAaaaaAJ...

Kalauz sanke, krcate dečacima i momčićima, projuriše po red mene kao vetar, po staklastoj sjajnoj površini. A tamo, pri dnu, namerno se prevrću, a deca, kotrljajući se po snegu, vrište od radosti. Guše se među sobom, rvu, kao vezani u klupče, da bi se, posle toga, ponovo vukući sanke, popeli do vrha.

Moja ulica je najveselija na Vratniku. Gledam kako se dečaci i devojčice, obavijeni šalovima živih boja, s kapuljačama, rumenih obraza i smrznutih ručica, u koloni penju uzbrdo. Poneki dečacić se oklizne, drugi pada, treći se drži rukama uza zid, i pažljivo, korak po korak, približava se vrhu.

Ja stojim ispred kapije... Zebu mi prsti na nožicama i curi nos, ali me to ne sprečava da uživam u svoj toj radosti. Hteo bih i ja da učestvujem, ali strah me je... Počinje da se smrkava. Roditelji dozivaju i sakupljaju svoju dečicu, vode ih kućama. Čuju se preklinjanja: „...Samo još jedanput... ne, ne, neću odozgo, evo, od pola staze...“

Pale se ulične svetiljke na drvenim banderama. Tamo dole – pruža se grad. Po krovovima, iz odžaka, dim praminja na snežnoj belini... Hodže s minareta pozivaju na klanjanje Bogu: „Al-lahu Ekber“ (Bog je najveći).

1939.

Mart. Slovačka proglašava svoju nezavisnost pod protektoratom Nemačke i, pod pritiskom Hitlera, stavlja se pod zaštitu Rajha. Hitler okupira Češko-Slovačku, i zahteva od Poljske Gdanjsk i Poljski koridor. Poljska odbija.

U Španiji, trupe generala Franka zauzimaju Madrid. Građanski rat se završava. Dolaze na vlast „frankisti“.

Poljskoj je data anglo-francuska garancija. Engleska napušta politiku mira (epismenta).

April. Musolini naređuje okupaciju Albanije. Kralj Ahmet Zogu beži. Albanija je pripojena Italiji. Vitorio Emanuele dobija titulu kralj Albanije.

Maj. Vojna alijansa između Nemačke i Italije, defanzivnog i ofanzivnog karaktera...

Avgust. Potpisan je pakt o nenapadanju između nemačkih i sovjetskih trupa. Pakt su potpisali ministri inostranih poslova Ribentrop i Molotov, sa tajnim dogovorom o podeli Poljske.

Na dan 1. septembra, bez objave rata, u pet časova, Hitler napada Poljsku. Počinje Drugi svetski rat.

Prvo objavljivanje *Dnevnika* Andrea Žida.

Bertolt Breht: *Majka Hrabrost.*

Marsel Kame: *Tragična zora.*

Albanija – Skadar

Crni škorpion u žutoj tegli

Nebo izgleda kao polulopta plavosedefaste boje. Ispred kuće, ulica od utabane zemlje, i čista. Išarana je vodom iz ibrika, da se ne bi dizala prašina. Kuće su jednospratne. Zidovi su okrečeni u belo i krase ih izrezbarena smečkasta drvena vrata i kapije, a pri dnu su ofarbani tamnoolovnom ili tamnoljubičastom (čvrit) bojom. Pri vrhu ulice je džamija, zatim fontana, a pogled se završava na ponositoj tvrđavi Rozafati.

Moj brat Arsim ima druga Rizu, čije su sestre Safeta i Bukuroše. Fatmiru se dopada Safeta a meni Bukuroše.

Riza sa svojim sestrama stanuje preko puta. Imaju veliku kuću, s ogromnim dvorištem. Pravi je rasadnik. Ima šljiva, kaj-sija, bresaka, veliki dud... Obožavam da uđem u to dvorište, naročito kad su dodole ili kad nastupaju karnevali, jer nam onda daju pestilj (suvi pekmez od šljiva). To najčešće radi Hanka Leče, Rizina majka, vrlo blagorodna žena. Naši novi susedi preko puta su veoma imućni. Imaju i puno gusaka.

Moja kuća ukrašena je sa dva prozora s „parmakli“ poklopcima (ukrštenim tankim drvenim šipkama) medene boje. Ulazna vrata su obojena tamnozeleno.

Staza koja vodi do drvenog stepeništa i na sprat od cementa je i blista od čistoće. S prozora, iznad basamaka, dopire beložuta

svetlost i osvetljava teglu napunjenu žutim zejtinom. Tegla je obešena kanapom o čađavu drvenu gredu na tavanici. U sredini žute tegle, u ulju, crni se veliki škorpion, koji služi kao lek protiv ujeda škorpiona.

Bukuroše – Prva ljubav i ljute guske

Lep i prozračan dan. Na sebi imam gaćice s naramenicama, s crno-belim kvadratićima. Bos i golih ramena, sa Bukurošom sedim u njenoj bašti ispod duda. Ona ima kratku kosu. Šiške joj padaju po tamnokestenjastim očima, uvek punim radosti. Uši joj pokrivaju polušestice. Na sebi ima, isto kao ja, pamučne gaćice, ali roze-bele.

Tišinu toplog podneva remeti samo zujanje pčela kraj košnica, poređanih pored zida u dnu dvorišta.

Bukuroše se vragolasto smeje. Uzima me za ruku i vodi prema senari. Ulazimo unutra. Za sobom zatvaramo vrata. Ogromna je, lepo uređena i čista. Puna je prigušene treperave svetlosti i hladovine. Nasred senare se nalazi ogroman svetloplavi sanduk, do pola napunjen senom. Ulazimo u sanduk. Ležeći, tonemo. Dugo se gledamo. Jedino se čuje šuštanje sena. Nešto nam se steglo u grlu.

Podižem joj šiškice i milujem je po licu. Skidam joj naramenice. Ona se svuče potpuno. Svučem se i ja. Ležem preko njenog toplog tela... Ne znam koliko je to trajalo... Odjednom, obasja nas jaka svetlost. Vidim kako nam se približava neka prilika. Pretrnuli smo od straha.

Bukurošin brat Riza stoji preneražen. Izbezumljeno više i grdi nas. Mene je u trenutku podigao uvis kao perce, i, dodajući mi gaćice, spustio me na zemlju, uz jednu pljusku o debelo meso kao pratnju... Ne znam kako sam navukao gaćice, a već sam bio izvan senare, izbezumljen, i to ne od pljuske koja me još peče, već od ogromnog jata ljutih gusaka koje se našlo preda

mnom. Daleko je od senare do izlazne kapije. Idem i plačem. Guske pružaju vratove prema meni i šište. Trčim i vrištim. One jure za mnom. Ne znam kako sam se dokopao kapije... Šta li će mi raditi kod kuće?!

Kost u grlu...

Svi su se okupili oko mene. Baka, tata, mama, ujaci, sestre, braća. Ostavili su trpezu, razjapili mi usta i pokušavaju da izvade riblju kost koja mi se zaglavila u grlu. Neko viče: „Po doktora!“, drugi traži pincetu, treći savetuje da gutam što više hleba. Uхватila ih je panika. Meni je grozno. Gušim se. To gušenje traje večno.

Ujed komarca

Sve mi je sivo i tmurno u sobi. Ležim pokriven, ne znam s koliko jorgana i ćebadi, ali nikako da se zagrejem i da savladam nevoljno trzanje tela i cvokotanje zuba. Trese me strašna groznica. MALARIJA.

Dobovanje kišnih kapi

Neobična je gužva pred našim vratima. Veliki kamion, natovaren pokućstvom, već je krenuo a drugi nas čeka. Svi susedi su se okupili da se pozdrave sa svima nama jer se vraćamo na Kosovo, u Prizren. Presrećna baka reče: „Hvala Bogu, najzad, posle deset godina idemo svojoj kući!“

Grleći se, suznih očiju, jedan drugome upućujemo najlepše želje.

Hanka Leče i njena deca stoje kao buket i čekaju da se poslednji pozdrave.

Stoje ispred kapije, plaču, mašu belim maramicama. Moja Bukuroše maše svojom ručicom... Dovikujem: „Pišite nam i ja ću vama.“

Sedim u ogromnoj kamionskoj kabini, pored mame. Da li to mami, mojim sestrama i meni klize suze ili kiša rominja? I jedno i drugo... Sada se čuje samo brujanje motora i dobovanje krupnih kišnih kapi po karoseriji.

Svi ćutimo, utonuli u svoje misli. Osećam prazninu, zebnju prema onome čemu idem u susret...

1941.

Mart. Posle pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, u Beogradu je izvršen vojni udar. U aprilu, Nemačka i Italija objavljuju rat i napadaju. Jugoslavija brzo kapitulira. Kapitulira i Grčka, čiji kralj Đorđe II beži u London, kao i jugoslovenski kralj Petar.

Maj. Uz pomoć Engleske, Haile Selasije se vraća u Etiopiju i preuzima vlast. Kraj je italijanske imperije.

Na dan 22. juna napadnut je Sovjetski Savez. Nemačku agresiju potpomažu i Rumunija, Mađarska, Slovačka, Finska i Italija s generalom G. Meseom na čelu.

Na dan 7. jula pukla je prva partizanska puška u Jugoslaviji. Josip Broz Tito poziva sve narode na oružani ustanak.

Virdžinija Vulf izvršava samoubistvo.

U Cirihu umire Džejms Džojls.

Marija Ivanovna Cvetajeva (rođena 1892. godine), ruska pesnikinja, izvršava samoubistvo.

Američki dramaturg Džozef Oto Keserling piše komediju *Arsenik i stare čipke*.

Orson Vels režira film *Građanin Kejn*.

Erih From: *Bekstvo od slobode*.

Kosovo – Prizren

Prvi školski dan

*Zora sviće, pčela leti,
S cveta na cvet lebdeći,
lakah krila ona leti,
saće medom puneći...*

*Sa lindë dielli, qohet bleta,
lule n' lule tue kërku,
fluturon me kraht e lehta.
E derdhë mjaltin mun në zgju...*

Budi me pesma.

Vidim nasmejano majčino lice iznad mog: „Hajde, mamino, vreme je da ustaneš...“, kaže mi Dija pevajući. Umiva me i oblači svečano odelo. Posle doručka ispraća me. To je moj prvi školski dan. U ruci drži punu čašu...

Pored kapije, još jednom mi češlja kosu, jezikom oblizuje svoj kažiprst kojim mi podiže obrve: „Hajde, mamino, nek ti škola bude kao šerbet slatka...“, reče Dija i prosu za mnom šerbet iz čaše.

Topao letnji dan. Dvorište Osnovne škole „Bajram Curi“, okruženo mirišljivim bagremovima, vrvi od dečaka i devojčica kao pčelinjak.

Čovek izboranog lica, sedih dugih brkova, s belim kečetom na glavi, visoko dignute ruke, zamahuje žutozelenim zvonom sa drvenom drškom.

Učitelji i učiteljice stoje poredani u senci ispod trema. Svaki razred, od prvog do petog, postrojava se ispred svog učitelja. Graja je utihnula.

Neki gospodin, u tamnom odelu, s vrha stepeništa drži govor.

Mi đaci prvaci polazimo prvi. Ulazimo u učionicu. Moj drug i ja zauzimamo prvu klupu, u sredini. Našem učitelju jedva polazi za rukom da nas smiri i utiša. Omanji, guste crne kose, sitnih živih očiju, malo neravnih i isturenih zuba. Vrlo je simpatičan i drag. Pozdravlja nas i predstavlja se. Zove se Džavid Nimani. Drži nam prvu lekciju: da treba da budemo dobri i vredni u učenju, da poštujemo roditelje i volimo otadžbinu.

Svi pomno slušamo; samo se moj drug iz klupe Gazmend Zajmi vrpolji i stalno mi nešto priča. Nadmeno se ponaša. Učitelj, umesto da ga opomene, smeši mu se. Meni to izgleda čudno, jer kod kuće su me upozorili da treba da budem miran kao buba, inače...

Naš učitelj govori umilno i kratko: „Deco, za danas je dosta. Videćemo se sutra.“ Sitnim koracima izlazi iz učionice, a mi svi ustajemo u znak pozdrava. Kao po komandi, graknuli smo i jurnuli prema vratima. Po mermernim ogradama kamenih stepenika, nekoliko dečaka se spušta potrbuške. To isto radi i moj drug iz klupe. Zajahao ogradu kao konja, malo polegao po njoj, a klizi zadnjicom unazad. „Gazmend!“, začu se glas. Moj drug se hitro okrenu i, nasmejan, priđe učitelju. „Nemoj to više da radiš. To rade samo uličari. Sada idi kući s Bekimom i reci mami da me ne čeka na ručak.“

Otkud gospodin učitelj zna moje ime? Tek sam prvi dan u školi...

Moj drug je vrlo živahan i stalno je nasmejan. Ima svetlu kosu i bistre plave oči.

– Da li poznaješ učitelja? – pitam ga.

– Pa on mi je ujak – odgovara.

Sada mi je jasno njegovo slobodno i nadmeno ponašanje u toku časa.

– A odakle učitelj zna kako se ja zovem?

– Zato što on poznaje tvog tatu i tvoju porodicu.

Milo mi je što je ispalo tako. Nastavljamo put od Papaz-čaršije prema Šadrvanu.

Idemo već kao dva stara drugara. Usput zastajkujemo da razgledamo izloge, trčkaramo s jedne strane ulice na drugu.

– Sladoled (akullore) – čuje se glas. Nisam stigao ni da se okrenem, a Gazmend se već našao pored šarenih kolica i čoveka s belom keceljom i belom kapom na glavi. Daje mu novčić, a zauzvrat dobija dva korneta sladoleda. Gazmend mi nudi jedan. Meni je neprijatno.

– Ne, hvala, nisam gladan! – On mi jednostavno tutnu sladoled u ruku, i poče da liže svoj.

Ližem i ja. Baš je sladak...

Prva kuća u Prizrenu

Šaip-pašina kuća u kojoj stanujemo nalazi se kod Nalet-ćuprije (zovemo je „Drveni most“), na samom uglu kaldrmisane ulice. Dvospratna je. Ispod, u njenom prizemlju je kamena česma, sodara i poslastičarnica Bajram-tade.

S desne strane se nalazi karabinjerija, furuna (pekara), zatim kafana *Dardaneli* s crvenim fenjerom. Preko puta kafane nalazi se mlin, ispred kojeg se pruža aleja mirišljavih lipa, sastavni deo kafane u toku leta, koja vodi prema Šadrvanu.

Ispred same moje kuće protiče Bistrica, reka koja se deli na tri dela: na dva jaza s jedne i druge strane ulice i glavno korito. Brzi jazovi su oivičeni zelenilom, a na svakih stotinak metara nalazi se mlin. Glavno korito Bistrice je ukrašeno velikim raznobojnim kamenjem različitog oblika, obgrljeno brzom, bistrom vodom koja žubori. Obe obale su ukrašene vrbama,

topolama i visokim jablanovima. Kad pogledam uz Bistricu, s moje desne strane vidim stari Kameni most, minare Sinan-pašine džamije, Novi most, sve do vrha Kaljaje (tvrđave) koja ponosito, dominirajući gleda na Prizren.

Ne mogu da se pohvalim da imam najlepše dvorište u gradu, jer takvo ima svaka kuća. Od ulaza kroz veliku drvenu kapiju belasa se besprekorno čista kaldrmisana staza koja vodi do unutrašnjosti kuće.

S desne strane je bašta sa povrćem: paprike, bamije, paradajz, beli i crni luk, ima čak i zasađenog pamuka. S leve strane, pored zida i uz njega – cveće: ruže, karanfili, sabahi-sefa („jutarnje zadovoljstvo“), akšami-sefa („večernje zadovoljstvo“)...

Dvorište deli mali potok, na čijoj se sredini nalazi bazenčić za hlađenje lubenica. Preko potoka, na desni zid se naslanja letnja kuhinja, gde se kuva i sprema zimnica: pekmez od grožđa, slatko od šljiva i dunja, turšija, uz koju se dodaje i šarski sir. U toku septembra tu je najživlje, s najviše opojnih mirisa u vazduhu.

Na sredini tog dela dvorišta je ogromni dud, sa čijih grana mogu da virim u susedna dvorišta na sve strane.

Kamene stepenice s drvenom ogradom vode na sprat, čiji ulaz krasi velika drvena rezbarena vrata boje kestena.

S leve strane je mali čardak, koji vodi u sobicu, čija dva prozora gledaju na ulicu i Bistricu.

Sa čardaka se spuštaju drvene stepenice u „trbuh“ kuće, gde se, osim zimnice, smešta i pšenično i kukuruzno brašno.

Na desnoj strani je soba sa čijih se prozora moja starija braća, hvatajući se za grane, često penju na dud. Zimi najčešće provodimo vreme u sobi okrenutoj prema reci, zbog štednje, dok u ovoj sobi mama prostire po podu zimske kruške, jabuke, kestenje, orahe, dunje... To je moja „mirišljava“ soba.

Drvene stepenice, orahove boje, vode na gornji sprat.

S desne strane su krasna, tamnosmeđa, rezbarena drvena vrata velike sobe. U njoj, neposredno na desnoj strani, nalazi

se visoki čumljek (kaljeva peć) tirkizne boje. Zatim, drveni hamamdžik (kupatilo) s cementiranim podom. Iza njega rezbarena drvena ostava za posteljinu, boje lešnika.

Na polici, koja se pruža duž celog zida sve do prozora, poređane su mirišljave žute dunje, između kalajisanih tanjira srebrnog odsjaja s poklopcima, a na zidu ispod police visi veliki sat „alafraŋga“. Visoki prozori okrenuti su ka letnjoj kuhinji i dudu.

Ispod prozora je minderluk, ukrašen kukičanim pokrivačima, ručni rad moje majke. Na levoj strani se nalazi budući bračni krevet mog ujaka i lepe ujne, koji blešti od svilenih čaršava i somotskih jastuka sa cvetovima, a na zidu – kadifena tapiserija s jelenima i košutama.

Tavanica je ukrašena izrezbarenim drvetom. Kad god pogledam, imam utisak da me odozgo posmatra ogroman suncokret. Ova soba je za mene zabranjeni vilajet. Mogu da uđem samo kad me pozovu, a to se retko dešava.

Na levoj strani je veliki čardak, koji vodi na „ćušk“, ćošak (nad ulicom istureni pokriveni balkon), u obliku polumeseca, s ogromnim prozorima pokrivenim „parmakli“ kavez kopcima. Ispod prozora je minderluk, a kad se na njemu sedi, može se videti, u polukrugu, sve od tvrđave i Sinan-pašine džamije, preko mostova, pa do prefektуре i Tabakhana mahale.

Levo od ćuška, pored čardaka, nalazi se druga velika soba, koja je identična s onom preko puta, s tom razlikom što ona gleda na Bistricu.

Leti spavamo u toj sobi, a zimi u sobici ispod nje. Do sobe, levo, nalazi se toalet, u koji se ulazi iz čardaka. Preko puta je sobičak u kome su svadbeni šareni sanduci moje majke. U njima se čuvaju odela za svečane prilike: dimije, svilene košulje, kadifeni prsluci, haljine.

Nasred čardaka je smešten veliki sto pokriven kadifenim pokrivačem, boje trule višnje, ukrašen belom čipkom. Na stolu su veliki stakleni poslužavnici, ukrašeni cvetnim šarama, servisi za kavu i čaj, kristalne čaše za ružinu vodicu.